

ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: ПОНЯТТЯ Й ТИПОЛОГІЗАЦІЯ

*Василь Лемак,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
юридичного факультету
Ужгородського національного університету*

Предмет нашого дослідження розглянемо в трьох площинах: модернізація як загальне поняття, моделі модернізації, апробовані у ХХ ст., врешті, спробуємо з'ясувати природу постсоціалістичної суспільної модернізації через знаходження сутнісних її ознак та відмінностей від інших модернізаційних схем.

Загальне поняття модернізації. У вчених різних країн, попри обширну наукову літературу, присвячену цій проблемі, відсутні єдині підходи до розуміння поняття модернізації. Тому почнемо з відстеження плюралізму думок у цьому напрямку.

В американській соціології теорія модернізації виступає пануючою парадигмою пояснення глобального процесу, в ході якого традиційні суспільства досягають стану модерна. Модернізація розглядається у кількох аспектах. Політична модернізація передбачає розвиток певних ключових інститутів - політичних партій, парламенту, виборчого права і таємного голосування - котрі сприяють прийняттю рішень на основі участі населення. Культурна модернізація, як правило, означає секуляризацію та розвиток націоналістичних ідеологій. Економічна модернізація, що від-різняється від індустріалізації, пов'язана з глибокими економічними змінами - зростаючим поділом праці, використанням методів менеджменту і удосконаленої технології, а також розвитком сприятливих умов для комерції. Соціальна модернізація передбачає зростання грамотності, урбанізацію і упадок традиційного авторитету. Усі наведені зміни розглядаються з точки зору зростаючої соціальної і структурної диференціації. Критики модернізації наводять такі аргументи: 1) вона заснована на досвіді вана на досвіді

західних суспільств і тому виступає моделлю розвитку, що заснована на етноцентризмі; 2) модернізація не обов'язково призводить до піднесення індустрії і рівномірного розподілу соціальних благ, оскільки виступає нерівномірним процесом, який породжує залежний розвиток і залежність [1].

В Україні визнаним авторитетом з даної проблеми виступає по суті автор єдиного дисертаційного дослідження (тим більше докторського рівня) з проблем суспільної модернізації В. П. Горбатенко [2]. Важко не погодитися з його твердженням, що діставши глибоке теоретичне обґрунтування у другій половині ХХ ст., поняття "модернізації" дотепер залишається найбільш універсальним щодо характеристики різноманітних спонтанних та цілеспрямованих суспільно-політичних змін. Відзначаючи, що теорія модернізації з часу свого виникнення пройшла кілька етапів розвитку (50 — 60-і рр.; 70 — 80-і рр.; кінець 80-х — 90-і рр.), у дисертації цього вченого визначено характерні ознаки кожного з них.

Перший етап, на думку В. П. Горбатенка, виступав періодом зародження і становлення теорії модернізації, вироблення на її основі конкретно-орієнтованих моделей соціально-економічного розвитку. Зазначені моделі розроблялися переважно у напрямку універсалістської традиції західного лібералізму, виходячи з ідеї однолінійного розвитку, суть якої полягала в тому, що всі країни й народи, незважаючи на відставання одних і випереджуючий поступ інших, у своєму становленні проходять одні й ті ж етапи. Значним кроком уперед на завершальній стадії першого етапу стало поширення і

вдосконалення порівняльного аналізу модернізаційних процесів.

У межах другого етапу розвитку теорії модернізації було доведено, що моделі економічного зростання і політичної інституціоналізації виявилися малоефективними й не спрацювали практично ніде в первісному вигляді. Ідея "прогресу" почала розглядатися як така, що втратила ореол абсолютної істинності. У процесі критичного осмислення прорахунків першого етапу розвитку теорій модернізації було, зокрема, виявлено незбалансованість економічних, соціально-політичних та культурних наслідків модернізації, неадекватність європоцентричного характеру модернізаційних теорій цінностям азіатської, африканської, латиноамериканської та інших культур. Названі характеристики спричинили визнання необхідності збереження національних традицій як гаранта подолання соціальної дезорганізації й забезпечення мирних шляхів суспільно-політичного розвитку.

Третій, нинішній, етап розвитку теорії модернізації, за В. П. Горбатенком, відзначається чітко вираженим соціокультурним характером. Це, зокрема, виражається у поступовому подоланні європоцентризму, вестернізації, визнанні як самоцінних незахідних цивілізацій і врахуванні самобутньої культури окремих соціумів.

Як же розуміє В. П. Горбатенко поняття модернізації? Український дослідник, підсумовуючи, робить висновок, що "модернізація в сучасному розумінні" означає:

1) комплекс науково-методологічних засобів пояснення джерел, характеру і напрямів політичних змін на історичній, сучасній і постсучасній стадіях загальноцивілізаційного розвитку з адекватним розкриттям на рівні окремо взятих соціумів усієї сукупності взаємовідносин: держава - міжнародна система, держава - громадянське суспільство, держава - особистість, суспільство - особистість, індивід - індивід та ін.;

2) практичне втілення елементів раціоналізації влади і політичної бюрократії шляхом органічного поєднання політичних, економічних і духовних чинників соціального розвитку; зростання

здатності політичної системи постійно й успішно адаптуватися до нових зразків соціальних цілей; диференціацію політичної структури, орієнтованої на створення ефективної інституціонально-рольової системи; ослаблення і заміну традиційних еліт модернізаторськими; подолання відчуження населення від політичного життя й забезпечення його групової та індивідуальної участі в ньому; постійне вдосконалення нормативної і ціннісної систем суспільства.

У Російській Федерації дослідженню модернізації в теоретико-філософському ракурсі присвячено обширну літературу. Відстежимо, погляди російських вчених на поняття цього явища. Провідний фахівець з даної проблеми В. Г. Федотова відзначає, що в кінцевому підсумку виникає особливий тип відповіді на виклик (під "викликом суспільству" вслід за А. Тойнбі вона розуміє проблему, яка постає перед суспільством і для вирішення якої суспільство отримує внутрішній імпульс до розвитку) - це модернізація як намагання незахідних суспільств до змін у бік наближення своєї економіки, політики, культури до західного світу.

Далі подається визначення: модернізація - це перехід від традиційного суспільства до сучасного. На її думку, саме в розумінні модернізації розкривається природа відносин західного і незахідного світу. Вона ж розкриває сутнісні ознаки "сучасного суспільства", котрі відрізняють його від "традиційного суспільства": 1) перевага інновацій над традиціями; 2) світський характер соціального життя; 3) поступовий (нециклічний) розвиток; 4) виокремлена персональність; 5) переважна орієнтація на інструментальні цінності; 6) демократична система влади; 7) наявність відкладеного попиту, тобто здатність виробляти матеріальні цінності "на майбутнє"; 8) індустріальний характер; 9) масова освіта; 10) активний діяльний психічний склад особистості; 11) орієнтація на наукові знання і технології (техногенна цивілізація); 12) перевага універсального над локальним. До сучасних суспільств В. Г. Федотова відносить суспільства Заходу нового часу [3].

В літературі висловлюються й інші точки на сутність модернізації. На думку Н. Михальченко, модернізацією можна вважати будь-яке динамічне свідомо регульоване і якісне покращення в економічній і політичній сферах. Він же з'ясовує співвідношення термінів "модернізація" та "трансформація". На його думку, модернізація - це частина більш широкого процесу трансформації, причому така частина, котра означає не просто "зміни", "реформи", "розвиток", а орієнтує суспільство на удосконалення, просування вперед [4].

Вслід за американським дослідником С. Хантінгтоном цей український вчений називає такі ознаки модернізації: а) революційний характер; б) вона охоплює всі інститути суспільства; в) має системний характер, зміна одного елемента суспільної системи має наслідком зміну інших; г) має глобальний характер, бо всі країни розвиваються від традиційного до сучасного суспільства; д) вона виступає тривалим за часом процесом; е) має ступінчатий характер, бо всі суспільства проходять одні й ті ж стадії, хоча й специфічні; є) виступає гомогенізуючим процесом, оскільки внаслідок модернізації традиційні суспільства стають схожими одне на одне за структурою та функціями; ж) має незворотний процес; з) нарешті, модернізація - прогресивний процес [5].

В літературі називаються також два основні методи модернізації еволюційний (реформаторський) та революційний, співвідношення яких вартє окремого теоретичного дослідження.

Моделі модернізації. Модернізаційний процес може бути підданий видовій класифікації за різними критеріями.

З точки зору країни чи групи країн, в яких вона провадиться, виділяють такі моделі: адаптивно-інтегративна (Японія), неофамілістична (Південна Корея), схід недемократична (Індія), військово-цивільна (Туреччина), етатистсько-авторитарна (Чилі), циклічна (Бразилія), етатистсько-егалітарна (Алжир), контрмодернізаційна (Китай), постсоціалістична (Польща) [6]. Цю версію запропонував вже згадуваний В. Горбатенко.

Але, разом з тим, має місце й інший підхід до визначення моделей модернізації, відповідно до якого існують дві основні моделі, вестернізація і "модернізація навздогін".

Під "вестернізацією" розуміють процес переходу від традиційних суспільств до сучасних шляхом прямого перенесення структур, технологій і способу життя західних суспільств. Причому розрізняють два види вестернізації: вестернізація як модель модернізації та вестернізація як частина будь-якої іншої моделі, оскільки запозичення західних зразків завжди має місце в ході модернізації. Ініціатором вестернізації, як правило, ставав сам Захід, а формою її здійснення була переважно колонізація.

"Модернізація навздогін" також буває двох видів: окремою моделлю розвитку (наприклад, для Росії, Туреччини і Мексики) або завжди існуючою частиною процесу модернізації. Суть цієї моделі - проведення індустріалізації та організація з цією метою населення. Форма цього процесу - політична демократія, авторитаризм чи тоталітаризм - залежить від рівня розвитку країни, стартових позицій суспільства. Ця модель модернізації виступає найбільш поширеною, а в ряді країн (Східна Європа, Росія, Україна) - єдиною [7].

В останні десятиліття в юридичній і політичній літературі вживаються термін, що, по суті, означає особливий різновид модернізації - політична модернізація. Під "політичною модернізацією" зараз розуміється зростання здатності політичної системи адаптуватися до нових зразків соціальних цілей і створювати нові види інститутів, що забезпечують розвиток соціальної системи. Цей процес обумовлений як об'єктивними (соціально-економічними і культурними), так і суб'єктивними (здатність політичного керівництва здійснити більш чи менш ефективну зміну політичної системи) факторами [8].

В свою чергу, виділяють два історичні типи політичної модернізації. Перший тип - оригінальна модернізація - був характерним для країн США і Західної Європи, котрі здійснювали перехід до раціонального суспільного ладу внаслідок тривалого внутрішнього розвит-

ку. Другий тип - вторинна модернізація - характерний для країн, які відстали в своєму розвитку й намагаються наздогнати передові країни більш прискореним способом і за рахунок використання досвіду останніх. До групи країн цього типу політичної модернізації належать країни, що розвиваються, Східної Європи, СНД.

Постсоціалістична модернізація, як уже вище відзначалося, виступає особливою моделлю модернізаційного процесу й полягає в системному цілеспрямованому реформуванні основ суспільної організації тоталітарного соціалізму. Постсоціалістичні реформи, розпочавшись в кінці 70-х років в Китаї як азіатське явище, отримали імпульс на рубежі 80-90 років у Східній Європі та території колишнього СРСР і продовжуються сьогодні вже як глобальне євразійське явище.

За високого ступеня динаміки суспільних перетворень та диференціації все ж спробуємо виділити загальні ознаки постсоціалістичної модернізації як у європейському, так і в азіатському варіанті:

1) відмова від "сталіністської" чи "неосталіністської" моделі тоталітарного соціалізму (з патерналістською роллю держави, командною економікою та тотальним контролем за громадянами);

2) реформування економічної системи в напрямку відновлення приватної власності, ринкових механізмів регулювання, вільного підприємництва, структурні зміни, лібералізації цінової політики.

Погодимось з польським вченим Л. Бальцеревичем, котрий виділив у 1995 р. два типи постсоціалістичної модернізації - азіатський і східноєвропейський [9]. Проте модернізаційний досвід другої половини 90-х років минулого століття дозволяє нам виділити й третій тип - пострадянський, який характеризується своїми сутнісними ознаками й властивий державам-членам СНД.

Азіатський тип постсоціалістичної модернізації характеризується такими ознаками:

а) ринок проголошено інструментом "соціалістичної політики", конституційно закріплено приватну власність та

підтримку приватного капіталу та вільного підприємництва;

б) реформа політичної системи спрямована на досягнення таких цілей, як забезпечення суспільної стабільності, боротьба з бюрократизмом та корупцією;

в) політика "міжпартійного співробітництва" (в КНР функціонує "сателітна" партійна система), але при жорсткому дотриманні принципу монополії комуністичної партії на владу;

г) жорсткий контроль за засобами масової інформації одночасно із введенням елементів "відкритого суспільства" (зокрема, права на вільне пересування);

д) офіційний курс на недопущення "вестернізації" суспільства ворожими силами.

Крім КНР, де перетворення розпочалися в кінці 70-х років з приходом до влади Ден Сяопіна, до цього типу постсоціалістичної модернізації належить також Соціалістична Республіка В'єтнам, де реформи розпочалися в кінці 80-х років. До слова, досвіду в'єтнамської модернізації присвячено окреме дисертаційне дослідження українського дослідника Т. В. Грищенко [10].

На основі зробленого аналізу названий автор робить висновки, які характеризують модернізацію в цій країні і багато в чому відповідні процеси також і в КНР:

а) на відміну від європейської частини геополітичного простору, де демонтаж соціалістичної системи був швидкоплинним (рубіж 80-90-х рр.), та ще й в умовах домінування політичної сфери над економічною, в "далекосхідній частині" системи - В'єтнам та КНР - перетворення розпочалися значно раніше, носили регульований характер, нарешті охоплювали економічну сферу, розповсюджувались через економічну сферу на все суспільство і, взагалі, розвивались як феномен завдяки економічній сфері соціального буття;

б) модернізаційний поступ у В'єтнамі не змінив ні державно-політичної надбудови суспільства, ні цілей і принципів державного устрою, ні формально-ідентифікаційних ознак політичного режиму, ні форм державної влади;

в) ідеологічні, політичні, соціальні та культурні зміни в житті в'єтнамського суспільства все ж відбулись, але як супутні економічним перетворенням;

г) ступінь та значимість наслідків цих "супутних" перетворень була настільки глибокою і принциповою, що ортодоксальна соціалістична модель в'єтнамського суспільства перестала існувати;

д) специфіка реформаторської діяльності правлячих кіл В'єтнаму полягала у використанні економічної політики як виняткового важеля перетворення суспільства і була спрямована на модернізацію народного господарства. Внаслідок реформ економіка, яка раніше базувалася на засадах адміністративно-командного планування, управління і розподілення, поступово, та все більше, набуває рис "ліберальності", ґрунтується на ринкових механізмах управління;

е) відбулась зміна громадського змісту політичної влади, що переорієнтується на процеси створення та заохочення підприємницьких соціальних груп й одночасно трансформується у "вимогливого менеджера" по відношенню до трудящих мас, налаштованого на раціональне використання робітничої сили та уникнення можливих соціально-політичних хиб модернізації;

є) піддаються перегляду і теоретичні засади, на яких трималась легітимність в'єтнамського режиму;

ж) відбувається рух (доволі слабкий і не явно виявлений) в бік модернізації політичної. Її окремі ознаками є: по-перше, посилення законодавчих засад у суспільстві; по-друге, внутрішнє розмежування політичної еліти;

з) основні зрушення в бік політичної модернізації відбуваються в найвищій ланці політичної системи В'єтнаму. Політика владних структур щодо населення базується переважно на жорстких директивних методах;

и) переважність адміністративних методів КПВ у регулюванні соціально-політичних процесів не викликає масового антагоністичного внутрішнього протесту у суспільства. Сприйняття населенням В'єтнаму як економічної, так і внутрішньої політики влади забезпечує

внутрішньополітичну стабільність країни;

і) КПВ, взявши на себе роль активного агента перетворень, не допускає надмірної активності свого контрагента в політичних процесах Низький рівень політичної культури, зародковий стан громадянського суспільства стає в сучасних умовах В'єтнаму стабілізуючим чинником.

Для східноєвропейського типу модернізації характерна модель, котра, за версією М.Фрідмана, заснована на таких засадах: зниження ієрархічного рівня державної підсистеми; приватизація держвласності і кредитно-грошова політика стабілізації бюджету; форсована демократизація і заміна етики солідарності на конкурентність; інтеграція до політичної системи Заходу.

Спробуємо глибше проаналізувати тип східноєвропейської модернізації. З цією метою виділимо її основні ознаки.

По-перше, спільними передумовами до демократичних перетворень в країнах Центральної і Східної Європи стали фактори внутрішньої кризи системи тоталітарного соціалізму (економічна криза, криза легітимності режимів), а також часткові демократичні зміни в СРСР, котрі отримали назву "перебудови". Нова політика М. Горбачова вселяла надію, що Радянський Союз, який зберігав значні військові контингенти в НДР, Польщі, Чехословаччині, Угорщині, не зважиться на застосування військової сили в країнах "соціалістичного табору".

По-друге, на початок перетворень істотний вплив здійснили країни Заходу. Особливо це характерно для Польщі, в якій лібералізація режиму та перші економічні перетворення почалися раніше ніж у сусідніх країнах.

По-третє, взаємовплив трансформаційних процесів між країнами регіону за "принципом доміно". Цей принцип особливо відчувався на перших стадіях перетворень. На Угорщину впливав приклад Польщі, сама Угорщина впливала на Чехословаччину, досвід усіх їх - на Румунію. Синхронність демократичних процесів переконувала її учасників у вірності загального курсу.

По-четверте, надзвичайно широкий діапазон перетворень. Вони охопили як політичну, так і економічну систему, змінили соціальну структуру суспільства. Деякі з держав цього регіону (Чехія, Словаччина, країни на території колишньої соціалістичної Югославії) вирішували додаткові проблеми, пов'язані із здобуттям незалежності. Широта і глибинність трансформації - основна відмінність цього типу модернізації від азійського.

В Україні одне з дисертаційних досліджень (Л.Д. Кривеги) присвячене природі соціальної трансформації. Соціальна трансформація, на думку цього автора, розглядається як період становлення нових форм, утвердження нових принципів соціального устрою і виникнення нових соціальних інститутів. Для суспільства період трансформації означає перервність, відхилення, порушення існуючої соціальної традиції. Як сутнісні ознаки сучасної соціальної трансформації Л. Д. Кривега виділяє такі: 1) радикальна зміна принципів соціального устрою у всіх сферах життя суспільства (економічній, соціальній, політичній, духовній); 2) руйнування (повне або часткове) старих соціальних інститутів. Виникнення соціальних ніш, що не контролюються державою (в економіці, в ідеологічних процесах, в соціальній і політичній сферах суспільства); 3) злам ідеологічних традицій, розмивання моральних норм, правовий нігілізм. Заперечення необхідності державної релігії або політичної ідеології, соціального міфу, що об'єднують і мобілізують маси; 4) криза всіх сфер функціонування суспільства як результат нігілізму по відношенню до попереднього соціального досвіду перетворення суспільства; 5) соціальна неефективність перетворюючої енергії соціальних суб'єктів, ірраціональність соціальних процесів, особливо на початкових етапах трансформації суспільства; 6) актуалізація ідей націоналізму, сепаратизму, сектантства [11].

По-п'яте, мирний характер перетворень (за винятком Румунії). Ненасильницькі політичні зміни передбачали досягнення компромісу між комуністичним керівництвом країн і представниками

опозиційних сил. Цьому сприяла загальна підтримка суспільством необхідності демократизації режимів, незважаючи навіть на порівняно високий рівень життя (до прикладу в Чехословаччині чи НДР). Збройні конфлікти, які мали місце у балканських країнах на території колишньої Югославії, пов'язані не стільки з процесом реформування, скільки з давнішими етноконфліктами.

По-шосте, диференційований характер. Незважаючи на майже одночасний початок реформ у всіх східноєвропейських країнах (1989-1990 рр.), їх процес після цього характеризувався різним темпом, інтенсивністю, залежно від специфіки суспільств, на які впливали такі фактори, як: 1) стартові економічні позиції; 2) культурний рівень; 3) демократичні традиції. Німецькі дослідники М. Даудерштадт, А. Геррітс, і Д. Маркус виділяють дві групи країн. До першої групи - "країни, що швидко реформувалися" - вони відносять Польщу, Угорщину, Чехію, Словаччину, Латвію, Естонію, Словенію, Хорватію. До другої групи - "країни, що повільно реформувалися" - ці автори відносять Румунію, Болгарію, Албанію, Сербію, Боснію, Македонію, Литву[12].

По-сьоме, економічні проринкові реформи завжди поступаються першістю в часі політичним перетворенням, бо очевидно, як відзначає Л. Бальцерович, що "приватизація більшої частини економіки, переважно державної, вимагає, простіше кажучи, більше часу ніж організація вільних виборів і хоча би зачаткових форм політичних партій" [13]. Справді, практично всі країни цього регіону розпочали перетворення з організації і проведення виборів парламенту і президента з обов'язковою участю опозиційних сил. Характерно, що альтернативні сили, прийшовши до влади внаслідок політичного процесу, логіки демократичної революції, найпершим завданням вважали легітимацію нового режиму через проведення вільних виборів. Наприклад, в у Польщі парламентські вибори у червні 1989 р. означали кінець владної монополії. В інших країнах відрізок часу від моменту приходу некомуністичних сил до влади до парламентських виборів становив: Чехос-

ловаччина - 7 місяців, Угорщина - 5 місяців. Відзначимо також, що якщо в названих країнах в ході виборів перемогли некомуністичні, орієнтовані на Захід сили, то в Румунії внаслідок перших вільних виборів до влади прийшли ліво-орієнтовані політичні партії, а в Болгарії, Сербії та Чорногорії - перейменовані комуністичні партії.

По-восьме, політична реформа була спрямована на досягнення таких цілей: а) створення системи демократичної влади західного зразка; б) підтримка інститутів громадянського суспільства, в тому числі політичних партій та мережі "неурядових" організацій; в) створення ефективного механізму захисту індивідуальних і колективних прав людини; г) обмеження впливу колишньої політичної еліти. Обмеження впливу колишньої партноменклатури на політичний процес здійснювався по-різному. Такий радикальний підхід, який мав місце на території НДР, де після об'єднання майже весь адміністративний апарат замінили службовцями із західної частини країни, в інших державах застосувати, природно, не могли. Проте в цілому ряді країн законодавчими актами все ж були введені обмеження в доступі на деякі посади в державній службі.

По-дев'яте, економічні перетворення були спрямовані на вирішення таких завдань: а) макроекономічна стабілізація; б) лібералізація цін, ринків і господарської діяльності; в) глибинні інституційні зміни в економіці. Можна виділити два типи економічної реформи: радикальний і нерадикальний. Радикальний тип передбачає комплексну економічну програму, в якій стабілізація, лібералізація і інституційна перебудова розпочинаються більш-менш одночасно і реалізуються максимально короткими темпами. Другий тип - нерадикальні економічні програми, за яких стабілізація та інституційна перебудова проводяться не одночасно або їх реалізація відбувається повільніше, ніж це можливо, або навіть переривається [14]. Відзначимо вслід відомим економістам (Л. Бальцеревич, Е. Гайдар), що справді в жодній із країн Східної Європи

нерадикальний тип економічної політики не дав втішних результатів.

До східноєвропейського типу модернізації належать перетворення, що провадяться в країнах Центральної і Південно-Східної Європи, а також в країнах Балтії (Естонії, Литві, Латвії) після їх виходу із складу СРСР.

Пострадянський тип модернізації заслуговує на увагу з огляду на серйозні відмінності практично за усіма параметрами перетворень в країнах на території колишнього СРСР від східноєвропейського їх варіанту. Вони різняться як передумовами, так і обсягом, темпами, напрямками, врешті - результатами. Ці відмінності настільки суттєві, що в одному з останніх вітчизняних досліджень на цю тему відзначається, що "неправомірним є використання щодо країн СНД і України термінів "демократичний транзит", "перехідні суспільства" тощо", бо "факти не свідчать про цілес-прямований рух країн СНД до демократії" [15]. З таким підходом важко погодитися. При усій непослідовності та суперечливості трансформаційних процесів, вектор розвитку принаймні України і Росії в загальних рисах близький до східноєвропейського.

Які можна виділити основні ознаки пострадянських перетворень?

Перше. Першою передумовою до реформ в країнах, що утворилися на території колишнього СРСР, як і в Центральній Європі, слід вважати "перебудову", котра провадилася в СРСР від квітня 1985 р. Не слід недооцінювати цей фактор. Попри обмежений характер інституційних перетворень, саме в період "перебудови" у радянській федерації були здійснені такі кроки, як: а) початок легалізації приватного підприємництва; б) легалізація та інституційне становлення багатопартійності; в) юридичне скасування керівної ролі КПРС; г) проведення в 1990 р. перших "альтернативних виборів" (допускалося висунення кількох кандидатів на одну виборну посаду), які хоч і не можуть бути визнані "вільними", проте дозволили оформитися політичній опозиції як на союзному, так і на республіканському рівні (в суб'єктах федерації).

Другою передумовою виступає розпад СРСР як федерації у другій половині 1991 р. після невдалої спроби державного перевороту колишнім державно-партійним керівництвом. Цей факт наклав відбиток на модернізаційні процеси в країнах, що постали на території колишнього СРСР у плані вирішення проблем конституювання їх державно-правових систем.

Друге. Пострадянська модернізація запроваджувалася як мирними, так і насильницькими методами. Намагаючись зберегти контроль і управління трансформаційними процесами спочатку союзна влада, а пізніше - керівництво вже незалежних країн сміливо йшло на застосування військової сили. Ще в умовах СРСР антикомуністичні чи націоналістичні виступи придушувалися в такий спосіб у прибалтійських республіках, в Азербайджані, Грузії, Казахстані. Пізніше, у 1993 р. тільки за допомогою застосування військової сили в Москві Президенту Російської Федерації вда-лося провести конституційну реформу.

Третє. Широке використання неправових методів у реформуванні суспільних відносин. Перетворення найважливіших ділянок суспільних відносин, зокрема публічної сфери, у більшості країн СНД провадилися способами, котрі можуть бути кваліфіковані як "державні перевороти" (Росія, 1993 р.; Україна, 1995 р. (конституційний договір); Білорусь, 1996 р. (проведення референдуму про нову редакцію конституції)). Головний суб'єкт трансформації - влада - в своїх діях керується мотивами політичної і економічної доцільності, а не принципом законності. Правова ре-форма в пострадянських країнах, як наслідок, не стала інструментом їх постсоціалістичної модернізації.

Четверте. Політична реформа, попри декларації про "політичні системи західного зразка" як стратегічну мету, в усіх країнах СНД, характеризувалася такими ознаками:

а) інституційне наповнення всіх атрибутів незалежної держави, в тому числі побудови системи державних органів влади, створення власних збройних сил і правоохоронних інституцій;

б) часткова демократизація політичної системи, зволікання з проведенням перших відносно вільних виборів. У Російській Федерації перші такі вибори були проведені лише у грудні 1993 р. після незаконного розпуску Б. Єльциним Верховної Ради, у Білорусі та Україні - в 1994 р., в Молдові та Вірменії - в 1995 р.;

в) збереження державного контролю за основними засобами масової інформації.

П'яте. В свою чергу, факт непровадження парламентських виборів після декларування початку реформ означав, що законодавчі основи для політичних і першої фази економічних перетворень визначалися квазіпарламентами, сформованими в умовах комуністичної системи. Депутатський склад таких законодавчих органів складався переважно із представників колишньої партноменклатури, що дозволило останнім зберегти свій вплив на трансформаційні процеси практично у всіх пострадянських країнах. Короткотермінова заборона діяльності комуністичних партій після серпня 1991 р. не стала для них перешкодою в цьому плані. Природно, що жодних законодавчих кроків щодо обмеження цього негативного впливу в країнах СНД не було здійснено.

Шосте. Економічні перетворення характеризуються повільністю та непослідовністю, що зумовило їх високу "соціальну ціну" та відтік капіталу за кордон. Одночасно завважимо, що, на думку російських експертів, принаймні три фактори, котрі суттєво ускладнювали економічну реформи в країнах СНД порівняно з країнами Центральної Європи, а саме: а) тривалість періоду тоталітарного соціалізму (понад 70, а не 40 років), тим більше в деяких країнах Центральної Європи і комуністична влада запроваджувала елементи ринку та приватного підприємництва; б) економічні реформи в країнах колишнього СРСР накладалися на руйнацію спільного економічного простору; в) величезним тягарем для економіки пострадянських країн виступала величезна питома вага в ній військово-промислового комплексу [16].

Сьоме. Пасивна роль громадянського суспільства в трансформаційних процесах. Якщо в центральноєвропейських державах громадська думка, виражена через незалежні засоби масової інформації; виступає самостійним фактором

прискорення реформ, то в країнах СНД ситуація має зворотній характер В цьому сенсі можна говорити навіть про більшу мотивацію до реформ у влади ніж у громадянського суспільства, котре проходить перші етапи свого становлення.

Список використаних джерел:

1. Див.: Аберкроми Н., Хилл С, Тернер Б.С. Социологический словарь / Пер. с англ. под ред. С.А. Ерофеева. - Казань: Изд-во Казан, ун-та, 1997. - С. 322-323.
2. Горбатенко В. П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів. Автореф...докт. політ, наук. - К, 1999. - С18-19.
3. Див.: Федотова В. Г. Модернизация «другой» Европы. - М., 1997.
4. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы. - К, 2001. - С.37-38.
5. Тут же. - С.38-39.
6. Горбатенко В. П. Вказ. праця. - С.23.
7. Федотова В. Г. Указ. работа
8. Див. напр.: Купряшихин Г Л. Политическая модернизация. - М.. 1991.
9. Бальцерович Л. Социализм. Капитализм. Трансформация. Очерки на рубеже эпох. - М., 1999. - С.154-155.
10. Див.: Грищенко ТВ. Соціально-політичний вимір в'єтнамського досвіду модернізації. Автореф... канд. політ, наук. - К, 2000.
11. Див.: Кривега ЛД. Світоглядні орієнтації особи в умовах трансформації суспільства. Автореф. ...докт. філософ, наук. - Харків, 1999
12. Даудерштадт М., Геррітс А., Маркус Д.Д. Драматичний перехід. Соціал-демократія у Східній та Центральній Європі. - К, 2000. - С.75
13. Бальцерович Л. Указ. работа. - С. 156.
14. Тут же. -С. 164-165.
15. Див.: Долженков О. Чи є пострадянські країни "перехідними суспільствами"// Людина і політика. -2001. - № 2. - С.43-50
16. Див.: Десять лет системной трансформации в странах ЦВЕ и в России /7 Власть. - № 2000. - С.22 - 46. Доповідь була підготовлена групою вчених ІМЕПІ РАН під керівництвом Р. С. Грінберга. Вона складається з трьох частин: перша частина присвячена результатам системних перетворень у соціально-економічній сфері, друга - підсумкам демократизації політичних систем, третя - міжнародним нас-лідкам нового становища країн Центральної і Східної Європи в світі.

Аннотация

В статье кандидата юридических наук, доцента Лемака В. В. анализируется сущность современной модернизации общества, ее методы осуществления, а также типологизация данных процессов. В частности, автор выделяет постсоциалистическую модель модернизации, такие ее типы как азиатскую и восточноевропейскую (центральноевропейскую и постсоветскую).